

УДК 336.76:339:72

Пшик Б.І.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів
Львівського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи»*

РОЗВИТОК РИНКІВ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

DEVELOPMENT OF NON-BANK FINANCIAL SERVICES MARKETS IN UKRAINE: MAIN PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM

АНОТАЦІЯ

У статті наведено характеристику основних проблем, які стримують процеси розвитку ринків небанківських фінансових послуг в Україні та обґрунтовано напрями їх вирішення. Розроблено низку практичних рекомендацій щодо вирішення таких основних проблем: існування фінансових установ, які не виконують функції фінансового посередництва і створюють суттєві системні ризики для сектору; недосконалість системи державного регулювання небанківських фінансових установ та необхідність її реформування; зміцнення довіри населення до небанківських фінансових установ; низький рівень поінформованості споживачів небанківських фінансових послуг; низький рівень капіталізації ринків небанківських фінансових послуг в Україні. Запропоновано створення Регулятора фінансового ринку шляхом об'єднання Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку і Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, у компетенції якого б перебувало: встановлення правил здійснення діяльності на фінансових ринках та нагляд за ними, захист прав інвесторів та споживачів фінансових послуг, а також питання, пов'язані з конкуренцією. Крім цього, необхідно визначити організаційну структуру, створити належну нормативно-правову базу, яка б регламентувала статус і функції цього органу.

Ключові слова: довіра, небанківські фінансові установи, ринки небанківських фінансових послуг, фінансові ресурси, фінансово-кредитна система.

Постановка проблеми. Процес переходу до якісно нової форми економічних відносин, що базуються на ринкових принципах, зумовив необхідність внесення кардинальних змін до фінансово-кредитної системи економіки, яка відіграє ключову роль у забезпеченні руху грошових потоків, тим самим створюючи передумови суспільного відтворення. Основною ланкою цієї системи є ринки небанківських фінансових послуг (РНФП), яким належить провідне місце у загальному механізмі організації та регулювання економічного життя суспільства і від ефективності функціонування якого залежить успіх соціально-економічних перетворень в країні. У розвинутих ринкових країнах саме небанківські фінансові установи є важливим чинником економічного зростання країни та забезпечення її економічної безпеки. Вони відіграють основну роль в утворенні оптимального середовища для мобілізації та вільного пересування капіталів, нагромадження коштів для структурної перебудови економіки, розвитку підприємництва.

Однак, попри всі намагання державних органів влади та фінансових регуляторів, ці ринки

на даний час не стали тією ключовою ланкою фінансово-кредитного механізму, яка опосередковує процеси формування, розподілу та розміщення фінансових ресурсів й надання фінансових послуг, а також забезпечує взаємодію їх продавців і споживачів. Не зважаючи на позитивні тенденції, які спостерігаються в діяльності небанківських фінансових установ, для розвитку зазначених ринків притаманний дискретний та непропорційний характер, а загальний його рівень не відповідає зростаючим потребам національної економіки та суттєво відстає від середньоєвропейських параметрів.

Потреба у більш детальному вивченні ролі РНФП у розвитку фінансової системи України пов'язана, насамперед, з необхідністю визначення особливостей їх функціонування, а також переглядом чинних положень у напрямі формування ефективних механізмів забезпечення динамічного розвитку зазначених ринків, що свідчить про актуальність проблеми.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Заслужують на увагу результати досліджень вітчизняних науковців у сфері функціонування РНФП, зокрема О. Барановського, Ю. Коваленко, В. Корнеєва, В. Левченко, С. Міщенко, І. Школьник та ін. Однак, незважаючи на значний обсяг публікацій із досліджуваної тематики, узагальнення й аналіз опублікованих робіт дозволили зробити висновок про те, що проблеми пошуку оптимальних механізмів, спрямованих на забезпечення комплексного розвитку РНФП в Україні, залишаються досі недостатньо розробленими як у науковому, так і в організаційно-прикладних аспектах.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення основних проблем розвитку РНФП в Україні пошук шляхів їх вирішення.

Опис основного матеріалу дослідження. До початку світової фінансової кризи вітчизняні РНФП розвивалися динамічними темпами – зростала кількість небанківських фінансових установ, вартість їх активів та попит на фінансові послуги з боку споживачів. Зміна зовнішнього середовища, зокрема, прояви світової фінансової кризи, спричинила негативний вплив на український небанківський фінансо-

вий сектор, що призвело до зниження ринкової вартості фінансових інструментів, особливо страхових компаній і недержавних пенсійних фондів, що в результаті вплинуло на прибутковість цих установ та рівень їхніх резервів, сформованих ними для покриття майбутніх виплат своїм клієнтам.

Першою проблемою функціонування та розвитку РНФП є існування таких фінансових установ, які не виконують та не мають на меті виконувати функції фінансового посередництва і створюють суттєві системні ризики для сектору. Так, наприклад, на думку експертів, більшість страхових компаній займаються специфічним схемним страхуванням, спрямованим на оптимізацію оподаткування пов'язаних компаній або майже призупинили діяльність на страховому ринку України. Так, спостерігається дещо непропорційні зміни у розрізі окремих видів страхування. Так, у загальному обсязі платежів досить незначна частка (5,8%) припадає на страхування фінансових ризиків, а виплати за цим видом страхування становлять близько 20% від загальної суми¹. Такий високий рівень витрат викликає ряд запитань, оскільки у попередні роки через цей вид страхування здійснювалося виведення коштів підприємств. Подібна ситуація спостерігається в окремих кредитних спілках, які пропонують надзвичайно привабливі, на перший погляд, умови кредитування. Такі установи, які функціонують на принципах «фінансової піраміди», повинні виявлятися Нацкомфінпослуг на ранніх стадіях їх діяльності, а інформацію про них слід розповсюджувати серед існуючих і потенційних клієнтів небанківських фінансових посередників, а також вживати належних заходів щодо припинення їх діяльності.

Друга проблема функціонування РНФП – недосконалість системи державного регулювання небанківських фінансових установ та необхідність її реформування, мета якого полягає у підвищенні ефективності фінансової системи, підтриманні ринкової довіри, сприянні конкуренції, захисті інтересів споживачів фінансових послуг та зміцненні системної стабільності. Криза довіри до небанківських фінансових установ унаслідок їхньої нездатності виконувати взяті на себе зобов'язання зумовлює «втечу» вкладників, клієнтів і, як результат, дезорганізацію грошової сфери та зростання соціальної напруги. Ефективність регулювання та нагляду за РНФП залежить значною мірою від того, наскільки чітко визначені завдання, що стоять перед органами регулювання та нагляду, наскільки добре ці завдання розуміють і підтримують органи, що розробляють економічну політику держави та відповідальні за її реалізацію, а також ступеня незалежності фінансових регуляторів [1].

На основі результатів аналізу існуючих у світовій практиці моделей [2, с. 325-331], ми пропонуємо будувати систему регулювання РНФП на основі моделі «Twin-peaks», яка передбачає існування двох незалежних регуляторів, один з яких (перебуває у складі центрального банку) здійснює пруденційне регулювання та нагляд за фінансовими установами, а другий (окрема структура, яка підпорядкована Міністерству фінансів) – відповідальний за встановлення правил та здійснення нагляду за діяльністю на фінансових ринках, захист прав інвесторів та споживачів фінансових послуг, а також питання, пов'язані з конкуренцією на фінансових ринках. Запровадження такої системи дасть змогу: закріпити відповідальність за розроблення політики фінансового сектору; запровадити консолідований нагляд за фінансовими установами; створити єдину базу даних фінансових установ; спростити (уніфікувати) та зменшити обсяги звітності; виробити уніфікований підхід до регулювання та нагляду за фінансовими установами; здійснювати макропруденційний нагляд; підвищувати рівень захисту прав інвесторів і споживачів фінансових послуг.

Для впровадження цієї моделі регулювання та нагляду за установами фінансового сектора діяльністю слід здійснити низку заходів.

1. Створення Регулятора фінансового ринку шляхом об'єднання Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку і Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, у компетенції якого б перебувало: встановлення правил здійснення діяльності на фінансових ринках та нагляд за ними, захист прав інвесторів та споживачів фінансових послуг, а також питання, пов'язані з конкуренцією. Крім цього, необхідно визначити організаційну структуру, створити належну нормативно-правову базу, яка б регламентувала статус і функції цього органу.

2. Внесення змін до Закону України «Про Національний банк України» щодо розширення переліку функцій НБУ, зокрема в частині регулювання та нагляду за небанківськими фінансовими установами; визначення місії, основних завдань, повноважень та відповідальності Служби фінансового нагляду при НБУ; визначення порядку взаємодії НБУ та Регулятора фінансового ринку.

Третьюю є проблема зміцнення довіри населення до небанківських фінансових установ. Вона постала як перед державою, так і фінансовими посередниками з огляду на те, що в економіці ринкового типу характерним є домінування фінансових інвестицій, а відтак – значні ризики для учасників фінансових відносин з приводу інвестування коштів, що, у свою чергу, може призвести до повної або часткової втрати не лише доходу за фінансовими інструментами. Відтак обсяги та рівень ефективності таких вкладень суттєво залежать від рівня розвитку інфраструктури РНФП, де провідна роль належить інституційним інвесторам – інститутам

¹ За результатами опрацювання статистичної звітності Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України

спільного інвестування, довірчим товариствам, установам накопичувального пенсійного забезпечення. Тому важливим кроком у вирішенні зазначеної проблеми є формування дієвих компенсаційних механізмів.

Виходячи із цих позицій, пропонуємо створити в Україні Фонд компенсування інвестицій, основним завданням якого є здійснення компенсаційних виплат тим інвесторам, що втратили свої кошти внаслідок банкрутства інвестиційних посередників. Упровадження компенсаційного механізму на фондовому ринку матиме низку переваг для економічних суб'єктів: для держави – підвищення довіри населення до процесів фондового ринку; активізація фізичних осіб в інвестиційному процесі; збільшення надходжень інвестиційних ресурсів в економіку; для інвестиційних посередників – зменшення ризиків втрати довіри інвесторів унаслідок недобросовісних дій окремих професійних учасників фондового ринку; збільшення кількості учасників інститутів спільного інвестування та клієнтів небанківських установ, що здійснюють управління цінними паперами; для інвесторів – отримання компенсаційних виплат за втраченими інвестиціями.

На теперішній час назріла об'єктивна необхідність створення та функціонування компенсаційних фондів у сфері гарантування інвестицій у цінні папери, захисту інтересів вкладників кредитних спілок та учасників недержавних пенсійних фондів, а також гарантування виплат за договорами страхування тощо. Для стимулювання створення таких фондів потрібне розроблення законодавства і нормативної бази, яка б урегулювала правовий статус та порядок управління такими фондами, сферу діяльності й відповідні обмеження щодо напрямів та обсягів розміщення ними фінансових ресурсів, а також порядок та умови виплати компенсацій громадянам у разі недоступності їхніх інвестицій. Разом з тим головний акцент має бути зроблено на профілактичних заходах, навчанні інвесторів правил інвестування тощо, з тим, щоб компенсаційні схеми працювали за своїм прямим призначенням якомога найрідше.

Важливим кроком у напрямку зміцнення довіри населення до інституцій РНФП є комплекс заходів з підвищення фінансової грамотності громадян. Це передбачає: широке інформування громадян про їх права та механізми захисту їх прав та інтересів у сфері інвестування особистих заощаджень; систематичне відображення у засобах масової інформації роз'яснювального матеріалу стосовно передачі в довірче управління коштів фінансовим установам з метою отримання доходів від їх подальшого інвестування; розроблення типових освітніх програм для середніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, вузів неекономічного профілю; інформаційні заходи для громадян з метою їх ознайомлення зі специфікою наявних продуктів фінансових посередників [4, с. 33].

Так основні заходи з підвищення рівня фінансової грамотності населення та зміцнення довіри до фінансового ринку у зарубіжних країнах здійснюють так звані «клуби фінансових волонтерів», які виконують такі завдання: підвищення ступеня інформованості громадян про РНФП, про пропоновані фінансові продукти і послуги, про можливості та ризики, пов'язані з інвестуванням; висвітлення інформації щодо механізмів і процедур захисту прав і законних інтересів громадян на РНФП; сприяння державним і громадським організаціям в попередженні випадків фінансового шахрайства; допомога студентству, представникам різних соціальних груп (пенсіонери, військовослужбовці, сільське населення, приватні підприємці, представники ЗМІ та ін.) у вивченні механізмів роботи РНФП.

Подібну практику слід впровадити в Україні шляхом створення такої громадської організації спільними зусиллями НБУ, вищих навчальних закладів, шкіл, асоціацій учасників РНФП. При здійсненні своєї діяльності фінансові волонтери зобов'язуються дотримуватися принципів компетентності, об'єктивності, сумлінності та професійної етики. Але разом з тим вони не повинні прямо чи опосередковано рекламувати ті чи інші фінансові продукти або послуги, і діяльність окремих організацій – учасників ринку, або іншим чином спонукати громадян до прийняття конкретних фінансових рішень.

Четверта проблема – низький рівень поінформованості споживачів небанківських фінансових послуг. Відповідно, існує потреба у розширенні доступу населення до необхідної та доступної для нього економічної інформації. Адже, якщо пересічний громадянин матиме можливість регулярно отримувати достовірну інформацію щодо надійності того чи іншого фінансового посередника, він зі значно більшою готовністю довірить їм власні кошти на тривалий час. В свою чергу, це дасть вагомий поштовх до розвитку всього вітчизняного РНФП.

Таким чином, для покращання інформаційної прозорості та відкритості РНФП, підвищення рівня поінформованості споживачів фінансових послуг необхідно вжити ряд заходів: здійснення наглядовими органами систематичного оприлюднення інформації про діяльність учасників РНФП, основні тенденції та прогнози розвитку ринку, а також інформації про діяльність самих наглядових органів; забезпечення інформаційної відкритості діяльності небанківських фінансових установ щодо вартості чистих активів, прибутків (збитків) установи та розмірів доходів їх власників шляхом їх висвітлення в офіційних виданнях з детальним роз'ясненням даних; забезпечення інформаційної прозорості небанківських фінансових Установ, напрямів їх діяльності, відповідності справжньої вартості їх послуг цінам, які відображені у рекламних джерелах інформації; здійснення роз'яснювальної діяльності серед населення щодо захисту прав споживачів.

чів небанківських фінансових послуг, основних ризиків, які можуть виникнути у результаті користування послугами фінансових установ; збільшення фінансового, інформаційного та кадрового потенціалу наглядових органів та їх спрямування на збільшення інформаційної бази та підвищення рівня прозорості небанківських фінансових установ; залучення засобів масової інформації для проведення діяльності з розгляду окремих питань співпраці населення з небанківськими фінансовими установами, особливо у випадку судового та досудового вирішення проблем у результаті виникнення спірних питань щодо виконання обов'язків небанківськими фінансовими установами перед споживачами.

Крім того, на даний час необхідно прийняти Закон України «Про механізми мінімізації ризиків фізичних осіб на фінансовому ринку та підвищення надійності фінансових установ», який би передбачав посилення вимог до РНФП, які здійснюють залучення грошових коштів фізичних осіб, в частині розкриття ними інформації щодо їхнього фінансового стану та перспектив подальшого розвитку, що дозволить забезпечити певне зниження фінансових ризиків населення України при передачі грошових коштів небанківським фінансовим установам.

П'ятою проблемою є низький рівень капіталізації РНФП, що негативно позначається на платоспроможності небанківських фінансових установ. Так, наприклад, капіталізація найбільшого страхового ринку, який в Україні займає провідні позиції серед РНФП, у посткризовий період не перевищувала 4,5% (а у 2015 році – 3%), в той час як капіталізація аналогічного ринку таких європейських країн як Великобританія, Франція та Німеччина складає 96,5%, 63% та 45,3% відповідно [5, с. 106]. Недокапіталізованість страхових компаній унеможлиблює страхування масштабних ризиків, зокрема в енергетичній, екологічній, аграрній та фінансовій сферах, стримує розвиток медичного страхування.

Провідну роль у вирішенні зазначених питань має відігравати забезпечення стабільного фінансового стану небанківських фінансових установ шляхом підвищення рівня їхньої капіталізації на основі застосування дієвих методів управління, оптимізації структури та концентрації капіталу, що дасть змогу активізувати фінансово-кредитні відносини з приводу трансформації власних фінансових ресурсів у кредити та інвестиції.

З метою підвищення рівня капіталізації фінансово-кредитних установ рекомендуємо:

небанківським фінансовим установам – здійснювати формування власного капіталу за рахунок оптимального поєднання «реальних» джерел, як зовнішніх, так і внутрішніх (реінвестування прибутку; розповсюдження привілейованих акцій серед міноритарних акціонерів на організованому ринку, проведення операцій з продажу активів (будівель, споруд) з одночасною довгостроковою їх орендою у нових

власників; розширення практики застосування субординованого боргу та гібридних капітальних інструментів); використовувати методики оцінки справедливої вартості і якості капіталу та постійний моніторинг капіталу на предмет виявлення його фіктивної складової;

Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку – спростити механізми практичної реалізації рішень загальних зборів акціонерів щодо збільшення статутного капіталу акціонерних товариств шляхом реінвестування корпоративного прибутку; уніфікувати процедуру ліцензування професійної діяльності небанківських фінансових установ на фондовому ринку та ринку фінансових послуг, поширивши на такі види діяльності загальні вимоги спеціального законодавства, що стосуються обмеження операцій з інсайдерами, афілійованими особами; для зниження інвестиційних ризиків банківських установ, пов'язаних зі здійсненням окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку (зокрема управління активами інституційних інвесторів, управління цінними паперами тощо), які передбачають майнову відповідальність за спричинені збитки, рекомендувати банкам здійснювати зазначені види діяльності шляхом створення спеціалізованих фінансових установ: інвестиційних фондів, компаній з управління активами, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів; максимально спростити процедури створення та реєстрації небанківських фінансових установ у регіонах (для усунення територіальних диспропорцій у розвитку фінансово-кредитної системи).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Викладені вище думки, ясна річ, не охоплюють всього спектру проблем, пов'язаних із активізацією РНФП в Україні. Кожна із складових розвитку цієї сфери має свої специфічні шляхи вирішення проблем, що стверджує про необхідність проведення відповідних досліджень у сфері розроблення механізмів для забезпечення розвитку економіки України, у тому числі й за рахунок РНФП. Функціонування зазначених ринків є повинно стати важливим джерелом розвитку реального сектора економіки, забезпечуючи тісний зв'язок між суб'єктами господарювання, населенням і небанківськими фінансовими установами. Однак проведене дослідження стану РНФП в останні роки свідчить про недостатній рівень розвитку даної сфери при наявності вагомого потенціалу до її розширення.

Розглядаючи заходи, які дозволять поживити РНФП варто зазначити, що, передусім, стимулювання даної сфери варто розпочати зі створення стабільних умов розвитку економіки, формування стійкої нормативно-правової бази, підтримку фінансової стійкості та розробку чіткого механізму зниження ризикованості функціонування небанківських фінансових установ, підвищення рівня їх відкритості і прозорості. Більше того, досі залишається невирішеними

проблеми асиметричності інформації, низького рівня розвитку інфраструктури РНФП, незадовільної якості активів небанківських фінансових установ, неналежною підготовленістю кадрів і стану корпоративного управління у них, неврегульованості системи оподаткування діяльності на РНФП, що є перспективами подальших досліджень у даному напрямку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пінчук А.П. Особливості функціонування системи державного регулювання ринків фінансових послуг в Україні / А.П. Пінчук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/36_PVMN_2012/Gosupravlenie/2_119700.doc.htm
2. Пшик Б.І. Фінансово-кредитні відносини в Україні: проблеми становлення, перспективи розвитку, напрями вдосконалення: монографія / Б.І. Пшик. – Інститут регіональних досліджень НАН України. – К.: УБС НБУ, 2011. – 530 с.
3. Науменкова С.В. Система регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн / С.В. Науменкова, В.І. Міщенко. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2010. – 170 с.
4. Левченко В.П. Розвиток ринку небанківських фінансових послуг: монографія / В.П. Левченко. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 368 с.
5. Клепікова О.А. Дослідження динаміки розвитку страхового ринку України як складової світового ринку страхових послуг / О.А. Клепнікова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1915/1/>.
6. Іртищева І.О. Стратегія розвитку фінансово-кредитного забезпечення агропродовольчої сфери України / І.О. Іртищева, І.С. Крамаренко // Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2012. – 172 с.